

KANDA, Roman: ČESKÝ LITERÁRNĚVĚDNÝ MARXISMUS. KAPITOLY Z MODERNÍHO PROJEKTU. Brno – Praha: Host – Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2021. 264 s.

Viliam Nádaskay

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2022.69.3.13>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4087-5824>

Pojem marxizmus je hlavne v stredoeurópskom a vo východoeurópskom priestore zaťažený negatívnymi konotáciami, ktoré majú svoje korene v minulosti a súvisia s mocenským presadzovaním jeho ideologických dogiem a fráz. Publikácia českého literárneho vedca Romana Kandu *Český literárněvědný marxismus* s podtitulom *Kapitoly z moderního projektu* ukazuje, že táto v istom čase výrazne exponovaná línia literárnovedného uvažovania je z odstupu času natoľko širokou výskumnou témou, že jej spracovanie si vyžaduje isté partikulárne vymedzenia. R. Kanda sa koncentruje na uplatnenie postulátov marxistickej filozofie v oblasti českej literatúry (hoci aj s občasnými drobnými presahmi k slovenskej a poľskej situácii) a čiastkový je aj časový výsek, ktorý sleduje – od počiatkov marxistického myslenia v stredoeurópskom geopolitickom priestore pred prvej svetovej vojny po záverečné pokusy z konca osemdesiatych rokov 20. storočia, ktoré chceli udržať pri živote špecificky vymedzenú a do značnej miery vyprázdnenú formu literárnovedného marxizmu. Tému síce spracúva chronologicky, no nezávisle od zaužívaného časového vymedzenia na jednotlivé desaťročia. Do výkladu sú tak zahrnuté napríklad aj úvahy Jana Mukařovského z čias druhej svetovej voj-

ny či diskusie o štrukturalizme v šesťdesiatych rokoch. Tematické okruhy sú naznačené v názvoch kapitol: literatúra a spoločnosť, literatúra a skutočnosť, literatúra a dejiny. Ide teda predovšetkým o literatúru v jej vzťahu k vonkajším štruktúram. Ako píše sám autor: „Důsledkem je žánrové rozkročení knihy: výklad osciluje mezi oblastí intelektuálních dějin a oblastí metodologie literárněvědného zkoumání“ (strana 11). Súbežne upozorňuje na to, že monografia nie je príručkou literárnovedného marxizmu so súhrnom faktov a dátumov, ale – ako signalizuje už podtitul – subjektívnou a selektívnou rekonštrukciou uzlových bodov uvažovania o „modernom projekte“, ktorý spochybňuje „východiska i legitimitu společenského, ontologického a politického řádu“ (strana 12).

Primárny zámer R. Kandu nie je nasilu „oživovať“ marxistické uvažovanie o literatúre, ale objektívne preveriť jeho koncepcnú ukotvenosť, v istom zmysle i legitimizovať jeho určité produktívne formy ako dobovo progresívne a inovatívne. Predovšetkým prijíma ako východiskové rôzne tézy marxistického (literárnovedného) uvažovania, dobové materiály nerelativizuje, ale podrobuje ich hermeneutickému čítaniu. Vedie dialóg s teoretickými textami a ukazuje buď ich nadčasový význam,

alebo naopak dobovú nezmyselnosť. Pri výskume socialistického realizmu neraz býva problematické teoretické pojmoslovie, jeho fluidnosť a vágna náplň – R. Kanda tým pádom akceptuje polysémiu a nejednoznačnosť pojmov, ktoré sa nedajú odstrániť. Rešpektuje kľúčové základné tézy socialistického realizmu (ako by ich prijímal pri každej inej filozofii a metodológii), konkrétne formulácie typu „literatura je formou spoločenského vedomí“ alebo „literárnevedný marxizmus je neodmysliteľný od literárnokritickéj praxe a konkrétného programového úsilí o tvorbu novej kultúry“ (strana 20). Práve cez ne preveruje literárnovedný marxizmus, sleduje, ako narábala s týmito i s ďalšími pridruženými pojmami a kam sa vlastne dopracoval ako projekt usilujúci o „nové umenie“. Autorovým uvažovaním implicitne prestupuje princíp hegemonie a kontrahegemonie Antonia Gramsciho, načrtnutý v metodologickom úvode monografie. Bokom nedáva ani vzťah k moci – na určitých miestach priznáva nezanebateľný vplyv politických štruktúr na literárnu vedu, napríklad pri zmene situácie marxizmu po politickom prevrate v roku 1948 či v rámci premien kategórie straníckosti.

Vzťah literatúry a spoločnosti pozoruje v literárnovednom marxizme od jeho počiatku po „tektonický zlom“, čiže po roky 1945–1948, ktoré znamenali obrat od „pluralitného“ marxizmu k jeho normovanému, hegemonickému postaveniu v dobovom literárnovednom diskurze. Nastoluje pritom otázku, ktorú je azda vhodné klásť si pri akomkoľvek širšom poňatí výskume literárnovedného marxizmu, socialistického realizmu či socialistickej kultúry, a síce „jak se z literárnevedného marxizmu coby programové kritiky určitého typu vládnoucí kultury (takzvané buržoazní) stal cestou politizace nástroj spoluvtvořující hegemonii socialistické kultury, v níž se důraz z emancipace proletariátu přenesl na idealizující kategorii lidu jakožto základní organickou součást projektu socialistické kultury, tvůrce a nositele progresivních tendencí“ (strana 30). Tento proces sleduje na polemických a programových textoch autorov ako Stanislav K. Neumann, Bedřich Václavek,

Karel Teige, Závěš Kalandra, Zdeněk Nejedlý či Václav Černý. Každý z nich smeroval vo svojom vymedzovaní podoby proletárskej a socialistickej kultúry k nejakej jej podobe podľa vlastného zamerania, napríklad K. Teige cez prizmu avantgardy, Z. Nejedlý prostredníctvom vzťahu k národnému umeniu a nadväznosti na tradíciu, B. Václavek cez sociologizujúce hľadisko. Spája ich však to, čo R. Kanda s odvolaním na Waltera Benjamina nazýva politizáciou umenia či politickou estetickou. Tá viedla od polovice tridsiatych rokov 20. storočia k rozštiepeniu na dve naoko protichodné tendencie, ktoré však boli len rôznymi úrovňami súdobých diskusií. Prvú predstavuje názorová diferenciacia marxistickej vetvy literárnej vedy s ohľadom na postoj k stalinskému teroru (proti nemu sa vymedzili K. Teige či Z. Kalandra, iný názor zastávali autori z okruhu časopisu *Tvorba* a B. Václavek). Druhá tendencia súvisela s politikou Kominterny a požiadavkou na širší názorový a politický protifašistický front (na jednej strane Václavkovo protektorátne harmonizujúce zameranie na národ a jeho jednotu, na druhej Fučíkovo zavrnutie fikcie jednotnej národnej povahy).

Keďže marxistická literárna veda sa z nemalej časti opiera o leninskú teóriu odrazu, R. Kanda sa v monografii venuje aj vzťahu literatúry a skutočnosti, tomu, ako sa skutočnosť manifestuje v literárnom diele. Povedané dobovým jazykom, hodnotí poznávací aspekt diela, napríklad cez vzťah avantgardy a marxizmu, pričom ho považuje za dôležitý pre obe strany. Pre avantgardu zohral marxizmus úlohu inšpirátora a „garanta“, pre literárnovedný marxizmus bol poznávací aspekt priestorom cizelovania teoretických postulátov a objavovania konkrétnych foriem marxistickej praxe, navyše napätie medzi avantgardou a marxizmom viedlo k prehľbovaniu epistemologických základov literárnovedného marxizmu, „jež se koncentrovaly především kolem pojmu skutečnosti a možnostem i způsobům jejího poznávání a estetické reprezentace“ (strana 91).

Ďalšie podkapitoly naznačujú smerovanie moderného projektu k socialistickému realizmu. R. Kanda skúma charakteristické teoretické

318 črty formulované v uvažovaní o socialistickom realizme, a to od pokusu o vytvorenie syntézy (v rozbiehavých textoch B. Václavka z tridsiatych rokov) cez inštitucionalizáciu socialistického realizmu ako metódy (v textoch K. Teigeho a K. Konrada z toho istého obdobia) až po záverečný, jednoznačne direktívny rozmer socialistického realizmu (v referáte a knihe Ladislava Štolla *Třicet let bojů za českou socialistickou poezii* z roku 1950 či v článku Z. Nejedlého *O realismu pravém a nepravém* z roku 1948). Ústredný problém týchto úvah spája s nejednoznačnosťou pojmu realizmus. Na príklade článku Kurta Konrada *O socialistickém realismu* z publikácie *Socialistický realismus* (1935) ukazuje, že práve nejasnosť pojmu mohla priviesť metodológiu literárnovedného marxizmu k jednej z najznámejších črt jeho stalinistickej podoby, a to k nadradeniu obsahu diela nad jeho formu. Rovnako aj typickosť, o ktorej v tridsiatych rokoch uvažoval napríklad B. Václavek, možno považovať za črtu, ktorej teoretická rozbiehavosť umožnila literárnej vede po roku 1948 zredukovať ju na priamočiariu inštruktážnu metódu.

K diskusiám o pojme realizmu, po roku 1948 azda ústrednom v marxistickej literárnej vede, sa R. Kanda vracia v kapitole venovanej opätovným teoretizáciám realizmu a teórii odrazu a znaku v poststalinistickom období, v šesťdesiatych rokoch a počas normalizácie. Prehodnocuje v nej súveké formulácie teoretických východísk literárnovedného uvažovania. Vo svojom výklade napokon vedie čitateľa prípadmi postupného rozrušovania dogmatického stalinistického literárnovedného marxizmu, napríklad vo vzťahu k úvahám o takzvanom realizme bez brehov Rogera Garaudyho. Na viacerých príkladoch z obdobia poststalinizmu ukazuje rôzne prístupy k realizmu ako otvorenému, respektíve otvárajúcemu sa systému, ktorý by mal zahŕňať väčšie množstvo foriem a koncepcií. Podkladom sa mu stali esejistická monografia Milana Kunderu o Vladislavovi Vančurovi (1960), monografia Květoslava Chvatíka o B. Václavkovi (1962), kniha Václava Zykunda *Co je realismus? Pokus o vymezení kategorie realismu* (1957), polemická reakcia

Mojmíra Grygara (1965) na Garaudyho koncepciu realizmu, konferencia o Franzovi Kafkovi v Liblicích (27. a 28. mája 1963), polemický článok Milana Jankoviča (1964) proti publikácii moskovského Ústavu svetovej literatúry či stať Bratislava Effenbergera prednesená na konferencii o avantgarde v Smoleniciach (25. – 27. októbra 1965), v ktorej autor v snahe vymedziť avantgardu spochybnil niektoré základné tézy Friedricha Engelsa. Už z tohto strohého výpočtu je zreteľný pohyb v rámci literárnovedného marxizmu a snaha o opätovné rozširovanie jeho hraníc, nie však o jeho negáciu.

V úvahách o období po roku 1968 sa R. Kanda pristavuje pri obraze normalizácie ako obdobia nehybnosti či stagnácie. V tomto čase nachádza nielen postupné zblížovanie literárnovedného marxizmu so semiotickými štúdiami, ale identifikuje aj oživenie starých textov stalinistickej literárnej vedy a ich sprítomnenie v novom kontexte. V zásade potvrdzuje obraz nehybnosti, odhliadnuc od dobového príklonu k semiotike, ale formuluje ho priamejšie a presnejšie. Poukazuje na absenciu momentu sebakritiky a neochotu k inovácii, čo malo za následok metodologickú sterilitu: „Znormalizovaný‘ český literárnovedný marxizmus otvoreně žádnou krizi netematizoval, a tím historicky promeškal možnosti svobodné vitalizující sebakritiky, která by byla integrována do marxistického diskursu jako metodologická inovace“ (strana 239).

Pri téme inovatívnych pohybov v literárnovednom marxizme nemožno nespomenúť Kandovu analýzu vzťahu literárnovedného marxizmu k formalizmu a ku štrukturalizmu, ktoré sa často ocitajú vo vylučujúcom protiklade. Svoj zámer formuluje nasledovne: „V mém narativu však marxizmus nevystupuje jako ‚nepřátelská‘ diskurzivní formace, jako jakýsi ‚démonický antipod‘ formalismu nebo strukturalismu, nýbrž jako vědecky legitimní přístup, jenž vyrůstá na kritice společnosti a její kultury a na kritice poznání a který autonomizaci literatury chápe jako ideologismus v podobě dílčího (neúplného) poznání“ (strany 15-16). Tento vzťah, často redukovaný na opo-

ziciu formy a obsahu, čítania spôsobu, ako je dielo urobené a v akom sociálnom kontexte bolo východiskovo situované, R. Kanda preveruje do väčšej hĺbky. Nehľadá protikladnosť, ale, naopak, syntézu štrukturalizmu a literárno-vedného marxizmu, ktorá sa objavila okrem iných aj v uvažovaní J. Mukařovského. Analyzuje jeho smerovanie k marxizmu počnúc rokom 1943, najmä v otázkach motivácie literárneho vývinu, jeho determinácie, roly individua a s tým súvisiacimi problémami vzťahu literatúry a svetonázoru, tak literárneho, ako aj historického. Ako upozorňuje R. Kanda, tieto otázky doviedli J. Mukařovského k uvedomeniu si limitov štrukturalizmu a k príklonu k metodológii literárno-vedného marxizmu, a to ešte pred rokom 1948. A tak nešlo z Mukařovského strany o oportunistickú a podľahnutie mocenskej inštrukcii – jeho „noetika biografie“, ktorú aplikoval pri výskume diela Boženy Němcovej v päťdesiatych rokoch, sa jednoducho prekrývala s mocenskými záujmami. Vzťah marxizmu a štrukturalizmu je v Kandovej analýze často prítomným motívom (dokonca by sa dalo povedať, že až centrálnym), nielen pokiaľ ide o syntézu, inovácie literárno-vedného marxizmu a problém mimoliterárnych okolností tvorby oproti izolovanému textu, ale aj v otázke koncepcie dejín (českej) literatúry. V nej dospieva R. Kanda pri čítaní *Dějín české literatury* k záveru, podporenému

aj analýzou *Dějín* od Karla Kosíka z roku 1961, že k skutočnému, metodologicky dôslednému marxistickému prepisovaniu dejín českej literatúry neprišlo – projekt sa, ako píše K. Kosík, v skutočnosti opieral o „idealistické koncepcie“ a štrukturálnu analýzu.

V závere monografie R. Kanda konštatuje trochu antiklimakticky, ale logicky, že „český literárno-vedný marxismus může v současném kulturním kontextu vystupovat snad pouze jako rozptýlené dědictví, v podobě dílčích inspirací, nikoli jako souvislý moderní projekt, jenž zanikl“ (strana 245). Práve vďaka termínu „český literárno-vedný marxismus“ je toto tvrdenie pomerne výstižné – kým v západnom kontexte literárno-vedného výskumu sa dedičstvo marxizmu a rozšírenie napríklad frankfurtskej školy zúročuje kriticky, v českom a slovenskom kontexte sa vyskytuje naozaj skôr sporadicky v rovine inšpirácie a je rozptýlené primárne do iných sfér spoločenskovedného uvažovania. Dnes sa javí, akoby bol literárno-vedný marxizmus vyčerpaným a uzavretým projektom, ku ktorému nie je nutné vracat sa. R. Kanda však ukazuje, že v najplodnejších momentoch ho ako legitímnu metodológiu, ktorá vstupovala do funkčnej polemiky a syntézy s inými metodológiami, využívali rôzne osobnosti českej (i slovenskej) literárnej vedy, a to nie nutne oportunisticky, mechanisticky a diletantsky, ale poučene a kriticky.

Mgr. Viliam Nádaskay, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: Viliam.Nadaskay@savba.sk